

Historian suuret ja pienet kertomukset

Sirkka Ahonen

Perinteisesti tieto historiasta on koulukirjoissa ja opetussuunnitelmissa välitetty *suurena kertomuksena*, mikä tarkoittaa "Aatamista atomiaikaan" etenevää tarinaa, jota pitää koossa punainen lanka. Ei ole kauan siitä, kun erityisesti kotimaan historia esitettiin kansakunnan tarinana, jossa varhaisimmatkin vaiheet ennakoivat vuosisatojen kuluessa toteutuvaa kansallisuusvaltiota. Esihistoria saattoi vielä 1950-luvun oppikirjoissa olla "heimoitsenäisyyden aika", 1200-luvun Tuomas-piispa kansallisen edun nimessä hallitseva johtaja ja nuijamiehet 1500-luvulla samoin kuin Anjalan miehet 1700-luvulla itsenäisyyshä. Itsenäisyys 1917 oli pitkän kehityksen väistämätön tulos.

Kansallisuusaatteen rinnalla oli muita suurten kertomusten juonia. Opetussuunnitelma edusti usein myös edistyksen suurta kertomusta. Edistys antoi valinnan ja tulkinnan perusteet tekstien kirjoittajille. Kerrottiin vain ne asiat, jotka aikansa vaihtoehdoista voittivat eli institutionalisoituivat, ja tulkittiin saavutukset niiden ihmisten ja ryhmien kannalta, joille ne merkitsivät myönteistä muutosta. Näissä kertomuksissa entisten aikojen tavallisten ihmisten, etenkin naisten ja lasten asema oli välttämättä kurja. Heidän oli hyvä olla vasta kun tekninen ja yhteiskunnallinen lainsäädäntö 1900-luvulla loivat hyvinvointivaltion. Edistyskertomuksissa punaisena lankana on ennen muuta vapauden ja tasa-arvon väistämätön toteutuminen.

Suurten kertomusten kuolema

Entisissä sosialistimaissa historianopetus valjastettiin johdonmukaisesti marxilais-leniniläisen suuren kertomuksen palvelukseen. Historian oli osoitettava, että yhteiskuntamuotojen muuttuminen alkuyhteiskunnasta orja-, feodaali- ja kapitalistisen muodon kautta kohti sosialistista yhteiskuntaa oli vääjäämätöntä edistystä ja että sosialistisen yhteiskunnan mukana "historia loppui", s. o. yhteiskunta saattoi enää vain täydellistyä. Edistyksen moottoreina toimivat vallankumoukset, joiden mukaan historia jäsenyi. Marxilais-leniniläinen suuri kertomus edellytti, että jokaisen maan historiasta tuli voida osoittaa esimerkiksi orjayhteiskunta tai porvarillinen vallankumous. Ne keksittiin, jos niistä ei ollut todisteita (S.Ahonen, *Clio sans uniform. A study of the post-Marxist transformation of the curricula in East Germany and Estonia 1986-1991*, 1992).

Suuret kertomukset murenivat vähitellen tämän vuosisadan jälkipuoliskolla, ensin historiantutkimuksessa ja vähitellen myös koulussa. Kun historiantutkijat eivät enää katsoneet tehtäväkseen kansallisuusvaltion tai sosialistisen yhteiskuntajärjestyksen pönkittämistä, he saattoivat tarkastella historiaa vaihtelevista näkökulmista. Historia tuli lähestymistavaltaan moniperspektiiviseksi. Moniperspektiivisyys toi mukanaan myös vähemmistöjen näkökulman. Yhteiskunnan sisällä nähtiin nyt ryhmiä, joilla oli oma erityinen kertomuksensa menneisyydestä. Suuri kertomus hajosi moniksi pieniksi kertomuksiksi.

Suomessa Historian päivät vuonna 1988 olivat ns. *uuden historian* ensimmäinen manifestaatio. Teemana oli paitsi yhteisöjen mentaliteettien tutkiminen aikaisemmin syrjäytetyistä lähteistä myös naisten ja muiden perinteisistä valtakursseista sivuutettujen ryhmien historia (R. Endén, toim., *Historian päivät*, 1989). Samoihin aikoihin nuoret historiantutkijat julkaisivat teoksen *Historia nyt* (P. Ahtiainen, toim., 1990), jossa paradigmanvaihdosta edelleen kehiteltiin. Uusiin perspektiiveihin kuului myös ihmisen ja luonnon suhteen ekologinen tarkastelu.

Koulun tasolla uusi historia teki tuloaan hitaasti mutta varmasti. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liiton julkaisuissa vuosikirjoissa 1990-luvun alussa tutkittiin historian moniperspektiivisyyttä sekä erityisesti ekologista näkökulmaa historiaan. Uusissa opetussuunnitelmissa (1994) edellytettiin peruskoulussa opetettavan mikrohistoriaa ja erityisesti lukiossa pyrittiin nostamaan esiin ympäristön ja mentaliteettien historia sekä raivaamaan tilaa ja aikaa poliittisten ja yhteiskunnallisten käännekohtien moniperspektiiviseen tutkimiseen. Ylioppilastutkimuksen reaaliokkeissa 1995 ja 1996 eivät nais- ja ympäristöhistorialliset tehtävät kuitenkaan olleet suosittuja, mikä kuvastaa "uuden historian" vakiintumisen viiveitä.

"Uusi historia" oli monessa mielessä vapautusliike. Se merkitsi vapautumista deterministisistä pitkistä linjoista ja niiden ideologisista painolasteista. Uudet "pienet kertomukset" syntyivät siten, että historiaa tarkasteltiin eri näkökulmista. Tällä menetelmällä saatiin menneisyyden kuvasta esiin sellaisia uusia piirteitä, jotka muuten olisivat jääneet huomaamatta. Metodologisen vapautumisen lisäksi moniperspektiivisyys merkitsi myös yhteiskunnallista vapautumista. Ryhmät joilta ennen oli kielletty oma historia, saivat nyt antaa sille muodon ja tuoda sen julki. Naiset saattoivat lukea naishistoriaa, lapset lasten historiaa ja jopa etniset vähemmistöt saivat omat kertomuksensa.

Kertomus tiedon ja ajattelun muotona

Kertomuksen asema historiallisen tiedon muotona pohjautuu sekä historian tietoteoriaan että oppimisen psykologiaan. Molemmilla alueilla narratiivisuus on 1990-luvulla ajankohtainen teema.

Historian tietoteoriassa narratiivisuutta käytetään useassa eri merkityksessä. Tässä sillä tarkoitetaan historiallisiin toimijoihin ankkuroitua tapahtumien selittämistä. Koska ulkoisilla syillä on vain marginaalinen osuus ihmisen toiminnan selittämisessä, historiallinen selittäminen ei ole kausaalista. Tulivuoren purkaus tosin selittää Pompeijin tuhon, mutta vain harvoin historian tapahtumiin löytyy vastaavanlainen ulkoinen, toimijoista riippumaton selitys. Myöskään yleiset lainalaisuudet eivät määrää historia tapahtumista. Esimerkiksi "sotilaallinen tyhjiö vetää puoleensa sotatoimia" sisältää luonnontieteellisen metaforan, joka saattaa valottaa sodan syttymistä jollain alueella. Selityksenä se kuitenkin on riittämätön. Historioitsijan on paneuduttava ajankohdan historiallisten toimijoiden tarkoituksiperiin ja päätöksiin selittääkseen sodan synnyn. G. H. v. Wright kuvaa teoksessaan *Explanation and Understanding* (1971) ihmisen toiminnan intentionaalista selittämistä seuraavalla käytännöllisellä sylogismilla, jossa selitettävänä on teko/tapaus b, ja toimijana henkilö X:

X haluaa saavuttaa a:n

hän uskoo että saavuttaakseen a:n hänen täytyy tehdä b

X tekee b:n

v. Wrightin mallissa tapahtumien selittämiseksi tarvitaan toimija ja hänen aikomuksensa sekä edelleen hänen uskomuksensa siitä mitä aikomuksen toteuttaminen edellyttää. Malli kuvaa kertomusta. Juuri kertomuksessa tarvitaan toimija ja jonkin tarkoituksen saavuttamiseen perustuva juoni.

Kertomus on selittämistä. Se on vain toisenlainen selittämisen malli kuin etenkin luonnontieteissä käytettävä deduktiivis-kausaalinen malli.

Kehityspsykologiassa narratiivisuus ajattelun muotona on kiinnostanut etenkin Jerome Bruneria. Hän erottaa toisistaan kaksi perustavasti erilaista ajattelumallia, paradigmaattisen ja narratiivisen (paradigmatic and narrative modes of thinking) hyläten samalla Piaget'n teorian yksilön ajattelun yksiviivaisesta kehitymisestä kohti deduktiivis-kausaalista selittämistä. Brunerin mukaan on kysymys kahdesta yhtä arvokkaasta, eri yhteyksissä harjoitettavasta ajattelutavasta. Narratiivista ajattelua tarvitaan nimenomaan ihmisen toiminnan selittämisessä.

Kertomuksen voima perustuu kuitenkin siihen, että se on enemmän kuin vain selittämisen muoto. Kertomus vastaa inhimillisen kokemuksen perusoluttavuutta, ajallisuutta. Kertomus etenee ajassa, samoin kuin ihminen kela kokemustaan ja tulevaisuuden odotuksiaan ajan suunnassa. Ihminen tekee tällä tavoin olemassaolonsa itselleen ymmärrettäväksi.

Kertomus on ihmisen historiallisen tietoisuuden perusmuoto. Siksi kertomus historian muotona on myös historiankirjoituksessa on säilyttänyt asemansa monien tutkijoiden suosiman rakenteellisesti-analyttisen lähestymistavan rinnalla (ks. J. Kalela, *Aika, historia ja yleisö*, 1993). Kertomus myös legitimoitua toimintaa. "Koska hänelle/heille ensin tapahtui niin ja niin, on selvää että he sittemmin saattoivat toimia näin ja näin."

Kertomuksen legitimoivan tehtävän huomioon ottaen ei ole yllättävää, että vanhojen suurten kertomusten kuoltua tilalle syntyi uusia, tällä kertaa pieniä ja vaihtoehtoisia legitimaatiokertomuksia.

Uusien kertomusten mahti

On turhaa väittää että suurten kertomusten häviön mukana historia olisi kuollut. Uusilla vaihtoehtoisilla "pienillä kertomuksilla" oli omat yhteiskunnalliset tehtävänsä. Ne eivät olleet pyyteetöntä yksilön oman tietoisuuden ja identiteetin vahvistamista vaan niitä saattoi käyttää aseena toisia ryhmiä vastaan. Kertomukset ovat paitsi tietoa myös yhteisöllisesti muovautuvia ilmiöiden representaatioita, joilla on valtaa ihmismieliin.

Vähemmistöjen kertomukset merkitsevät nekin mahdollisuutta vaikuttaa ja saada valtaa. Niissäkin toimijat esiintyivät uhreina, joiden ympärille yhteisö saattaa kerääntyä ja vahvistaa yhteenkuuluvuuttaan. Esimerkiksi Kosovon serbit muistivat vuosisatoja ruhtinas Lazaria, joka vakiintuneen kertomuksen mukaan vuonna 1389 kaatui taistelussa muslimeja vastaan. Taitava poliitikko Slobodan Milosevic tarttui voimakkaaseen kertomukseen ja muokkasi sitä niin, että Lazarista tuli 1990-luvun serbien silmissä uhrin sijasta kostaja, jota serbit seurasivat taistelussa muslimeja vastaan. Kertomuksesta tuli ase taistelussa muita etnisiä ryhmiä vastaan.

Toisenlaista vähemmistökertomusta edustaa Yhdysvaltain mustien panttereiden johtajan Malcolm X:n julistus 1960-luvulla. "Me poimimme puuvillan, me poimimme puuvillan", hän kertoi ja syytti valkoista enemmistöä mustien taloudellisen merkityksen kyynisestä unohtamisesta. Niin pian kuin koneet tulivat, mustat saivat väistyä ja heidän merkityksensä kapitalismin nousulle unohdettiin. Kertomus legitimoitua radikaalikin keinot tasoittaa taloudellista ja poliittista valtaa Yhdysvalloissa.

Euroopan entiset siirtomaat ovat myös luoneet omia kertomuksiaan. Intialaiset ovat laskeneet, kuinka paljon Britannia on velkaa Intialle siirtomaavallan ajan luonnonvarojen siirroista. Joskus näitä kertomuksia kirjoittavat myös syyllisyydentuntoiset siirtomaaisäntien jälkeläiset. Basil Davidson kertoo teoksessaan *Africa in History*, kuinka paljon eurooppalaiset ja amerikkalaiset lopulta ovat saaneet Afrikan kansoilta ilman että kiitollisuudenvelkaa on vielä maksettu.

Koska ns. pienet kertomukset eivät ole pelkästään historian moniperspektiivisyyden sovellutuksia vaan täyttävät myös poliittista tehtävää, ne ovat provosoineet vallanpitäjiä vastatoimiin. Vallanpitäjät ovat yltyneet vaatimaan perinteisten suurten kertomusten palauttamista. Jo 1980-luvulla, kun pienet kertomukset ilmestyivät opetussuunnitelmiin, sekä Britannian pääministeri Margaret Thatcher, Yhdysvaltain presidentti Ronald Reagan että Saksan liittokansleri Helmut Kohl vetosivat kukin tahollaan maansa koululaitokseen vaatien "isänmaan suurille pojille" ja "kansakunnan historian tähtihetkille" takaisin niille kuuluvaa tilaa historianopetuksessa. He olivat vakuuttuneita siitä, ettei kansakunta voi elää ilman yhteistä historiallista identiteettiä (esim. F. Füredi, *Mythical Past, Elusive Future. History and Society in an Anxious Age*, 1992 ja G. Himmelfarb, *The New History and the Old*, 1987). Yhdysvalloissa myös osa historian tutkijoista nousi vastustamaan vähemmistöhistorioiden valtaa. Ruotsissa historiaväki pystytti suuren ja tehokkaan näyttelyn luomaan suureen yleisöä vetoavia mielikuvia kansallisesta historiasta. Norjassa 1990-luvulla uusien opetussuunnitelmien yhteiset tavoitteet edellyttivät niinkään kansallisten arvojen välittämistä.

Vastaliike osoittaa, että myös pienillä kertomuksilla on valtaa. Historia on yhteiskunnallis- poliittisten samaistumiskohteiden, roolien ja stereotyyppien sangen käyttökelpoinen varasto. Uusia pieniä kertomuksia tutkitaan ja opiskellaan ensisijaisesti kuitenkin siksi, että ne tarjoavat monille ihmisille uuden mahdollisuuden juurien etsintään vaihtoehtoisista lähteistä. Maahanmuuttajan ei enää tarvitse pakonomaisesti samaistua valtaväestön "meidän historiaan", naiset saattavat kysyä, missä historian näkymätön nainen piilee. Jokainen opiskelija saattaa harjoittaa "toiseuden" kohtaamista vaihtamalla tarkastelunsa näkökulmaa ryhmästä toiseen. Historianopiskelun yhteiskunnallisesti tärkein anti lienee juuri siinä, että se antaa mahdollisuuden ihmisten toiminnan moniperspektiiviseen selittämiseen, mikä taas on konfliktinratkaisun perustaitoja.

Kertomusten luotettavuus

Historian vetovoima perustuu paljolti siihen, että sen oletetaan olevan "totta" verrattuna esimerkiksi romaanien ja elokuvien kertomuksiin. Ihmiset haluavat tietää, mitä menneisyydessä todella tapahtui ja ketkä todella ovat vastuussa tapahtumien käännteistä.

Historian totuudellisuus perustuu todistusaineiston käyttöön. Tässä suhteessa historiateos eroaa kaunokirjallisesta teoksesta. Vaikka historiallisen romaanin kirjoittaja viettäisi aikaansa arkistoissa ja tutkisi lähteitä, hän ei sitoudu lähdekritiikin sääntöihin samalla tavoin kuin historioitsija, jolle lähteet eivät ole tarinan kuvitusta vaan järjestelmällisen tulkinnan kohde.

Lähde ei ole menneisyyden somen jälki. Se ei synny mekaanisesti eikä sitä voi lukea mekaanisesti eritellen. Vaikka poliittisen historian lähde esimerkiksi sanoisi "me teemme liiton", sen merkitys voi olla "meistä yksi alistaa muut". Esimerkiksi Kalmarissa 1397 solmitun pohjoismaisen unionin merkitys muuttuu näin, jos tulkinnassa kiinnitetään huomiota siihen, että allekirjoittajien joukko ei todennäköisesti ole täydellinen.

Lähde sisältää menneisyyden ihmisen ajatuksen, jonka tutkija tavoittaa esittämällä lähteelle sen tekijää koskevia kysymyksiä. Toki on lähteitä, joiden sisältöä voi tilastoida ja luetteloida kvantitatiivista analyysia varten, mutta haastavinta tutkijalle on seurustelu menneisyyden toimijan ja hänen ajatustensa kanssa.

Historian tiedossa, samoin kuin kaikessa tiedossa, on elimellisesti läsnä se, mistä ja miten se hankitaan. Informaatio ei sellaisenaan toistettuna vielä ole tietoa. Koululaisella tulee tiedon luonteen nimissä olla oikeus kysyä, mistä jonkin asian voi tietää. Siksi historianopiskelun parhaimmillaan simuloi historian tutkimusta. Tosin koululainen ei voi penkoa esiin lisää lähteitä ja perehtyä lähteiden synty-yhteyksiin samalla tavoin kuin arkistossa työskentelevä tutkija, mutta hänen tulisi kuitenkin saada tuntuma opiskeltavien asioiden lähde pohjaan.

Tieto on sosiaalisesti rakentunutta. Tutkija ei työskentele lasikuvun alla, vaan siihen intersubjektiiviseen keskusteluun, jota hän käy lähteen laatijan kanssa, ottavat tavalla tai toisella osaa myös hänen aikalaisensa. Vaikka hän asettaa lähteille omia kysymyksiä, ne syntyvät tietyssä ajassa ja sen yhteyksissä. Tulkinnan perusteista tulisi yhteisesti keskustella myös koulun historian tunnilla. Näin rakennetaan käsitys tiedon rakentumisen yhteisöllisistä reunaehdoista.

Historiallinen ajattelu

Historiallinen ajattelu edellyttää sekä taitoa tulkita lähteitä että selittää itse tapahtumia. Historiantunnilta tapahtuva dokumenttien tutkiminen ja tulkinta johtaa parhaimmillaan seuraavan historialliselle ajattelulle keskeisen periaatteen selviämiseen:

Ihmisen toimintaa koskevasta informaatiosta tulee aina kysyä, onko kyseessä aito todistusaineisto vai jonkun jo tekemä tulkinta.

Kun taas koululuokassa historiallista tapahtumaa selitettäessä vaihdetaan näkökulmaa ja tarkastellaan tapahtumaa ei henkilöiden ja ryhmien kannalta, saadaan käsitys historian moniperspektiivisyydestä. Oppilaille selviää seuraava historiallisen ajattelun ehto:

Jos samalle tapahtumalle tavataan useampia erilaisia, jopa toisilleen vastakkaisia selityksiä, ei yksi ole välttämättä väärä ja jokin toinen oikea, vaan niihin on päädytty käyttämällä eri näkökulmia. Eri selitykset yhdessä johtavat kohti totuudellista kuvaa tapahtumasta.

Historialliseen ajatteluun harjaantunut henkilö ei pelkää ristiriitatietoa vaan ottaa sen haasteena. Hän osaa elää monien pienten kertomusten maailmassa. Hän osaa myös kysyä todisteita kertomusten sisältämälle tiedolle sen sijaan että kritiikittä lähtisi marssimaan lippujen perässä.

Ihminen on ajallinen olento, joka luonnostaan kelaa elämänsä eteen- ja taaksepäin. Tieten tai tietämättään ihmiset muodostavat tulevaisuuden odotuksiaan menneisyyden perusteella. Kyky rakentaa oma kertomuksensa auttaa tulevaisuuteen orientoitumisessa. Kriittisesti rakennettu kertomus on kestävämpi lähtökohta kuin mediamarkkinoilta tai kadun graffiteista napattu rooli. Siksi historiallisen ajattelun taito ovat hyödyllisin ja kestävin historianopiskelun anneista.

*Sirkka Ahonen toimii kasvatuksen historian apulaisprofessorina Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksella. Kirjoitus perustuu hänen alustukseensa Tieteen päivien yhteydessä järjestetyssä "Tiedeopetus kouluissa" -seminaarissa 10.1. Seminaarin koko anti ja tämän kirjoituksen laajempi versio julkaistaan helmikuussa Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksen julkaisusarjassa *Studia Paedagogica* (no. 13) nimellä "Tiedeopetus kouluissa – Mitä tiede ja tieteellisyys merkitsevät" (Toim. Maija Ahtee ja Tapio Markkanen).*